

ENG QADIMGI DAVRLARDAN XIX ASRGACHA TALIM-
TARBIYA MAZMUNI. XIX ASRNING 2-YARMI XX ASRNING 1-
CHORAGIDA TURKISTON

Panjiyeva Nilufar –

UMFT universiteti pedagogika yo'nalishi s550-guruh talabasi

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlaridagi Turkiston ta'lim tizimining rivojlanishi va o'zgarishlari tahlil qilingan. Maqola Turkistonning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlariga e'tibor qaratgan holda, Rossiya imperiyasining ta'lim tizimiga bo'lgan ta'siri, rus tilida ta'limning kengayishi, shuningdek, mahalliy ta'lim yurtlarining rivojlanish jarayoni ko'rib chiqilgan. O'zbekiston, Qozoqiston, Tojikiston va boshqa turkiy xalqlar uchun ta'limning yangi shakllari, rus va osiyolik adabiyotlar va san'atlardagi almashinuvlar, iqtisodiy rivojlanish va sanoatlashuv jarayonlari yoritilgan. Maqola, Turkistonning mustamlaka davridagi o'zgarishlarni, shuningdek, ularning mahalliy xalqlarning madaniyatiga bo'lgan ta'sirini tahlil qiladi.*

***Kalit so'zlar:** Turkiston, XIX asr, XX asr, ta'lim tizimi, Rossiya imperiyasi, rus ta'limi, madaniy o'zgarishlar, sanoatlashuv, adabiyot, ijtimoiy o'zgarishlar, iqtisodiy rivojlanish.*

Kirish

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlarida Turkistonda ta'lim-tarbiya tizimi keskin o'zgarishlar va yangi shakllanishlar bosqichini boshidan kechirdi. Rossiya imperiyasining Turkistonni qo'lga kiritishi, bu hududda ta'limning rivojlanishiga bevosita ta'sir etdi. Aholi orasida ilm-fanga, madaniyatga bo'lgan qiziqish oshdi, va ta'lim tizimi ham zamon talablari va yangi siyosiy tuzumga moslashishga harakat qildi. Ushbu davrda diniy ta'lim, rus ta'limi va jamoat ta'limi o'zaro ta'sirda bo'lib, yangi pedagogik yondashuvlar va metodlar rivojlandi. Ta'lim mazmuni faqat ilmiy bilimlar bilan cheklanmay, balki aholi tarbiyasiga ham katta

e'tibor berildi. Bu jarayonlarning o'ziga xos jihatlari va ta'lim tizimining o'zgarishi, nafaqat Turkistonning ijtimoiy hayotiga, balki uning kelajakdagi madaniy va siyosiy rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, bu davrda ta'limning barcha qatlamlariga o'zgarishlar kiritilishi, ilm-fan, texnologiya va madaniyatning yuksalishiga olib keldi. Maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning birinchi choragidagi Turkiston ta'lim-tarbiyasining o'zgarishlari va uning jamiyatdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

XIV-XVIII asrlar oralig'ida turkiston ta'limi

XIV-XVIII asrlar oralig'ida Turkistonda ta'lim tizimi asosan diniy-madaniy ta'lim muassasalarida rivojlanib, keng tarqalgan. Bu davrda ilmiy va ta'lim faoliyati ko'pincha madrasalarda amalga oshirildi. Madrasalar nafaqat diniy bilimlarni, balki falsafa, tarix, matematika, astronomiya kabi ilmiy fanlarni ham o'rgatishdi. Turkistonning bu davrda ta'limi, asosan, Islom diniga asoslangan edi va uning ta'lim-tarbiyaviy jarayonlari, shuningdek, umumiy madaniy rivojlanishga katta ta'sir ko'rsatdi.

XIV-XVIII asrlarda Turkistonda madrasalar ta'lim olishning asosiy manbai bo'ldi. Madrasalar Islomning ta'lim tarbiya tizimini o'z ichiga olgan holda, asosan diniy fanlar, jumladan Qur'on, hadis, fiqh (Islom huquqi), tafsir (Qur'on ma'nosini sharhlash) va boshqa ilmiy yo'nalishlar bo'yicha o'quv dasturlarini taklif qildi. Madrasalarda o'qituvchilar (mudirlar) asosan diniy bilimlarni o'rgatgan bo'lsa-da, ba'zi madrasalarda falsafa, matematika, astronomiya kabi fanlarga ham alohida e'tibor berilgan. Bu davrda ilm-fan rivojlanishining asosiy markazlari Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent kabi shaharlar bo'lib, bu shaharlar o'zining ilmiy va diniy ta'limi bilan mashhur bo'lgan.

XIV-XVIII asrlar davomida Turkistonda diniy ta'limning ijtimoiy rolini inkor etish qiyin. Madrasalar aholining ilmiy va diniy ehtiyojlarini qondirish bilan birga, ijtimoiy hayotdagi muhim ijtimoiy tabaqalar, ya'ni faqihlar, ulama (diniy olimlar) va shayxlar uchun malaka oshirish markazlariga aylangan. Shu bilan birga, madrasalar

ijtimoiy tizimda muhim bir rol o'ynagan: ular nafaqat diniy hayotni boshqarish, balki jamiyatdagi tartibni saqlash va muammolarni hal qilishda ham faol ishtirok etgan.¹

Diniy ta'lim tizimining bir nechta xususiyatlari mavjud edi. O'quvchilarga Qur'onni yod olish va tafsirlarni o'rganish, fiqhni va hadislarni o'rganish asosiy yo'nalish bo'lgan. O'quvchilar uchun yirik diniy qo'llanmalar va tafsirlarga ega bo'lgan madrasalar, nafaqat diniy bilimlarni, balki o'sha davrda mavjud bo'lgan ilm-fanlarning ayrim sohalarini ham o'rgatishdi.

Biroq, diniy ta'lim bilan bir qatorda, XV-XVIII asrlarda Turkiston ilm-fani va dunyoqarashi ham rivojlana boshladi. Buxoro va Samarqand shaharlarida ilm-fan va san'atning yuksalishi davom etdi. Bu davrda matematikada, astronomiyada, tibbiyotda, geografiyada va boshqa tabiiy fanlarda yirik olimlar faoliyat ko'rsatdi. Masalan, Al-Xorazmiy, Fozil ibn Nasr kabi olimlar, o'z asarlari bilan Turkiston ta'limining yuksalishiga hissa qo'shdilar.

Madrasalardagi ilmiy ta'lim ko'proq amaliy bo'lib, o'quvchilarga ilmiy uslubda va og'zaki ravishda taqdim etilardi. Matematikani, astronomiyani o'rganish, ayniqsa, amaliy ehtiyojlarga mos ravishda yulduzlarni kuzatish va yil fasllarini bilish uchun zarur edi.²

XIX asrning ikkinchi yarmi va rus ta'limi ta'siri

XIX asrning ikkinchi yarmi Turkiston hududida katta ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar bilan birga, ta'lim tizimida ham muhim o'zgarishlarni olib keldi. Rossiya imperiyasining Turkistonni qo'lga kiritishi va bu hududni o'zining siyosiy va madaniy tizimiga kiritishi natijasida, rus ta'limi va pedagogik usullarining ta'siri ortdi. Bu davrda rus ta'limi, o'zining dastlabki bosqichlarida, diniy ta'limga nisbatan alohida ahamiyat berishni boshladi, shuningdek, yangi zamonaviy bilimlar va fanlarni o'rgatishga alohida urg'u berildi. Turkistonning rus ta'limi tizimiga qo'shilishi, ko'plab o'zgarishlarga sabab bo'lib, uning mazmuni, metodologiyasi va o'qitish usullari butunlay yangilandi.

¹ O'zbekistonning madaniyati va san'ati tarixi [Matn]: o'quv qo'llanmasi / U.U. Mansurov, A.Sh. Toshtabayev. - Toshkent: "O'ZKITOB SAVDO NASHRIYOT MATBAA IJODIY UYI", 2021. - 184 b

² <https://econferenceseries.com/index.php/scms/article/download/3567/3468/3569>;

Rossiya imperiyasi Turkistonga tashqi ta'sirni kuchaytirgan bir paytda, uning ta'lim tizimi ham Turkistonda kengayishni boshladi. Rus hukumatining maqsadi, Turkistonda butunlay yangi ta'lim tizimini yaratish va shu orqali mamlakatni Rossiyaning madaniy va siyosiy tizimiga yanada yaqinlashtirish edi. Bu jarayonda rus tilining va rus madaniyatining ta'lim tizimiga kirib kelishi katta ahamiyatga ega bo'ldi. Rossiya o'zining tashqi siyosatini amalga oshirgan holda, Turkiston o'quvchilariga yangi ilm-fan va texnologiyalarni taqdim etishga harakat qildi.

XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi Turkistonda o'z maktablarini tashkil etdi. Dastlab, faqat shaharlarda tashkil etilgan rus maktablari, keyinchalik viloyat markazlarida ham o'z faoliyatini boshladi. Bu maktablarda rus tilida ta'lim berish an'anaviy madrasalarga nisbatan yangi yondashuvni taqdim etdi. Maktablar nafaqat rus tilini o'rgatishni, balki matematika, geografiya, tabiiy fanlar va falsafani ham o'rgatishga urg'u berdi. Bu o'zgarishlar o'z navbatida, Turkiston xalqlarining dunyoqarashi, ilmiy va ijtimoiy fikrlari rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi.

Rus ta'limi Turkistonga kirib kelishi bilan ijtimoiy va madaniy hayotda jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Birinchidan, rus tilining o'rni mustahkamlandi. O'zbek, tojik, qozoq va boshqa xalqlarning madaniy an'analari va tillari cheklanib, rus tili va madaniyati o'rnatildi. Bu jarayon, bir tomondan, ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishiga yordam berayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, mahalliy madaniyat va tillarning yakkalanishiga olib keldi. Turkiston aholisining rus tilida ta'lim olgan yirik vakillari, o'zlarining bilimlarini ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalarda namoyon etdilar.³

XX asrning boshlaridagi o'zgarishlar

XX asrning boshlarida Turkiston hududida ijtimoiy, siyosiy va madaniy jihatdan katta o'zgarishlar yuz berdi. Rossiya imperiyasining Turkistonni mustamlaka sifatida to'liq qo'lga kiritishi, yangi ta'lim tizimining shakllanishi, iqtisodiy o'zgarishlar, sanoat va savdoning rivojlanishi, shuningdek, madaniy va ilmiy hayotdagi yangilanishlar bu davrning ajralmas qismlarini tashkil etdi. Bu o'zgarishlar, xususan, o'zbek, qozoq, tojik va boshqa turkiy xalqlarning ijtimoiy va madaniy

³ <https://docx.uz/document/turkiston-o-lkasini-rossiya-imperiyasi-tomonidan-bosib-olinishi-0222aba6?lang=ru;>

hayotiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Rus ta'limining yanada keng tarqalishi, yangi ilmiy maktablarning ochilishi, adabiyot va san'atlardagi yangilanishlar ham o'zining aksini topdi.

XX asrning boshlarida, Turkiston ta'lim tizimida ko'plab ijobiy o'zgarishlar yuz berdi. Rossiya imperiyasining siyosiy ta'siri ostida, rus ta'limi tizimi yanada kengaydi. Turkistonda yangi rus maktablari, gimnaziyalar, va o'rta maktablar tashkil etildi, va rus tilida ta'lim berish ko'proq kengayib, mahalliy til va madaniyatga bo'lgan ehtiyoj kamaydi. Bu ta'lim tizimining yangilanishi, ayniqsa, zamonaviy fanlar, tabiiy fanlar, matematika, tarix va ijtimoiy fanlarga ko'proq e'tibor berildi.

Bundan tashqari, Turkistonda xususiy o'quv yurtlari va madrasalar ham faoliyatini davom ettirdi, ammo ular rus ta'limiga qarshi turishga intilishgan.⁴ Milliy o'qituvchilar, ilm-fan va madaniyatga alohida ahamiyat berib, Turkistonning eng yaxshi o'quvchilarini yangi ilm-fanlar bilan tanishtirishni maqsad qilgan edilar.

Xulosa

XX asrning boshlariga kelib, Turkistonning ta'lim tizimi yangi bosqichga o'tdi. Rossiya imperiyasining ta'lim siyosati, rus tilida ta'limni kengaytirish, yangi ilmiy maktablarni tashkil etish, madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar Turkiston xalqlarining ta'lim, adabiyot va san'atga bo'lgan munosabatini yangiladi. Shu bilan birga, Turkiston xalqlari o'z milliy ta'lim tizimlarini saqlab qolishga, zamonaviy ilm-fan va madaniyatni o'zlashtirishga intildilar. Ushbu davrda sanoatlashuv jarayoni boshlanib, iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichi shakllandi, ammo bu jarayonlar Rossiya imperiyasining manfaatlariga xizmat qilgan holda, mahalliy xalqlar uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Oxir-oqibat, Turkistonning ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, nafaqat ta'lim sohasida, balki madaniyat, iqtisodiyot va ijtimoiy hayotda ham keng o'zgarishlarga olib keldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

⁴ <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-madaniy-ma-rifiy-ishlar-va-kutubxonalar-faoliyati-xx-asr-tajribalaridan>;

1. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL. 5.1.B.271-275;
2. Хайдаров, С. (2023). Pedagogik faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakllantirishi. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67;
3. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 92-96;
4. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205;
5. Хайдаров С. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruхий таъсир ўтказиш. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27;
6. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33;
7. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94;
8. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12;